

ДУХОЎНАСЦЬ ЯК ІМПЕРАТЫЎ СВАБОДЫ І ТВОРЧАСЦІ АСОБЫ: ГІСТОРЫКА-САЦЫЯЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

У межах праведзенага ў 2001–2002 гг. навуковага даследавання «Муніцыпальная сістэма кіравання: сацыяльна-мадэльны аспект на прыкладзе Рэспублікі Беларусь» (на праграме Беларускага фонду фундаментальных даследаванняў) адной з пастаўленых мэт было высветліць ступень асабістай уключанасці насельніцтва краіны ў вырашэнне мясцовых і дзяржаўных спраў. З гэтай нагоды рэспандэнтам, а іх падчас даследавання было апытана 1498 чалавек, было прапанавана адказаць на наступнае пытанне:

Ці згодны Вы са сцвярдженнем, што асабіста ад Вас мала што залежыць з таго, што адбываецца

а) на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь,

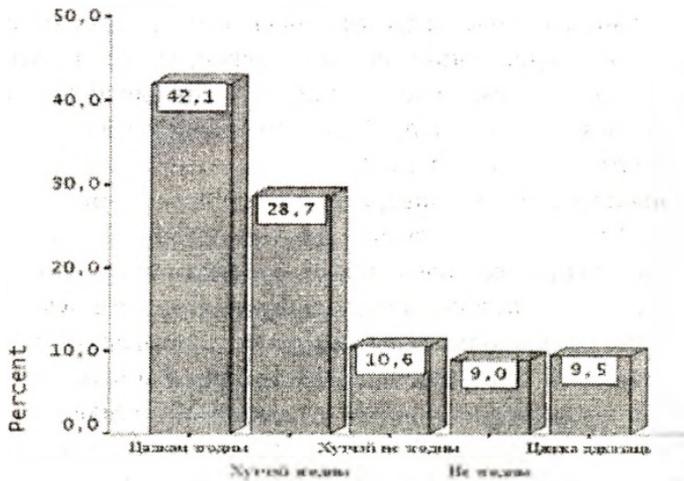
б) на тэрыторыі Вашага населенага пункта (горада, пасёлка, вёскі)?

У першым выпадку (на рэспубліцы) індэкс згоды склаў 0,421, у другім (на мясцовым узроўні) – 0,319*, альбо, іншымі словамі, сваю «няўключанасць» у мясцовыя справы пацвярджаюць амаль 65,4 працэнтаў рэспандэнтаў, у дзяржаўныя (рэспубліканскія) і таго больш – 70,8 працэнтаў, з якіх адпаведна 34,3 і 42,1 працэнта згодны цалкам (падрабязней гл. дыяграмы 1 і 2).

* Індэкс згоды разлічваецца ў прамежку ад мінус 1 да плюс 1.

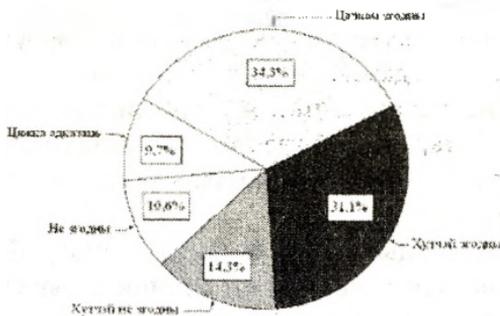
Дыяграма 1.

**ЦІ ЗГОДНЫ ВЫ СА СЦВЯРДЖЭННЕМ, ШТО АСАБІСТА АД ВАС
МАЛА ШТО ЗАЛЕЖЫЦЬ З ТАГО, ШТО АДБЫВАЕЦЦА НА ТЭРЫТОРЫІ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ?**

Дыяграма 2.

**ЦІ ЗГОДНЫ ВЫ СА СЦВЯРДЖЭННЕМ, ШТО АСАБІСТА АД ВАС
МАЛА ШТО ЗАЛЕЖЫЦЬ З ТАГО, ШТО АДБЫВАЕЦЦА НА ТЭРЫТОРЫІ
ВАШАГА НАСЕЛЕНАГА ПУНКТА (ГОРАДА, ПАСЁЛКА, ВЁСЬКІ)?**

Адзначым, што дадзеныя паказчыкі сярод насельніцтва паўночна-ўсходніх рэгіёнаў краіны некалькі вышэйшыя за сярэднерэспубліканскія, у той час як сярод жыхароў паўднёва-заходніх, наадварот, ніжэйшыя. Да прыкладу, на тэрыторыі Віцебскай вобласці аб сваёй «няўключанасці» ў рэспубліканскія справы заявілі 79,2 % жыхароў, у мясцовыя справы – 72,3%, а ў Брэсцкай вобласці адпаведна 65,6% і 58,1%.

Дадзены прыклад дазваляе дастаткова выразна прадэманстраваць не толькі падыход да вырашэння мэтавай задачы, але і звярнуць увагу на надзвычай важную латэнтную здольнасць сацыялогіі як навукі, а дакладней, на адну з яе вядучых функцый, аб якой у нас да сённяшняга часу чамусьці не прынята пісаць і гаварыць.

Калі чалавек раптам захварэе, што ён звычайна робіць? Правільна, ідзе да ўрача. А што ў такой сітуацыі павінен зрабіць у першую чаргу ўрач? Правільна, яго прафесійны абавязак – вызначыць дыягназ хваробы, ці, іншымі словамі, паставіць правільны дыягназ. Не будзем удакладняць, як часта ці рэдка памыляецца ўрач пры вызначэнні дыягназу хвораму, лепш паспрабуйце назваць падручнік па «Сацыялогіі», у якім студэнт ці любы жадаючы паглыбіць свае веды аб грамадстве зможа прачытаць пра *дыягнастычную функцыю сацыялогіі*. Вас чакае вялікае «расчараванне», паколькі да сённяшняга дня аб гэтай адной з важнейшых, на маё глыбокае перакананне, функцый сацыялогіі падручнікі ведаў не ўтрымліваюць, хаця яе жыццёвае навідавоку.

Калі студэнты пытаюць, па якім падручніку лепш рыхтавацца да заняткаў, іспыту ці заліку, як правіла, я ім раю ў першую чаргу альбо выкарыстаць падручнік прафесара Каліфарнійскага універсітэта Нэйла Смэлзара, альбо вучэбны дапаможнік прафесара Маскоўскага дзяржаўнага універсітэта міжнародных адносін Міністэрства замежных спраў Расійскай Федэрацыі Эдуарда Урамавіча Тадэвасяна. Апошні таму, што выкладчыкі былога МДІМА на мяжы 1980–90-х гадоў аб'ектыўна аказаліся, дзякуючы месцу сваёй працы і адпаведнаму інфармацыйнаму забеспячэнню, бліжэйшымі да сусветнага ўзроўню развіцця сацыялагічнай думкі, што і дазволіла падрыхтаваць належнага ўзроўню падручнік (вучэбны дапаможнік). А падручнік Н. Смэлзара раю студэнтам таму, што аўтар здолеў увасобіць выкладанне дастаткова складанага тэарэтычнага матэрыялу, не адрываючыся ад жыццевых рэалій, а зыходзячы ад іх.

Ужо ва «Уводзінах у сацыялогію» Н. Смэлзар піша: «Мой студент Марк решил узнать, как люди относятся к мошенничеству. Он напечатал анкеты, а затем раздал их студентам, проходившим по Спроул Плаза, аллее на территории Калифорнийского университета в Беркли. <...> Ознакомившись с табл. 1-1, вы убедитесь, что данные, полученные Марком, подтверждают его гипотезу: видимо, в самом деле существует

связь между семейным доходом и отношением студентов к разным видам мошенничества. Кроме того, на мнение студентов оказывал влияние уровень образования родителей. Табл. 1-2 свидетельствует: чем выше уровень образования родителей, тем вероятнее, что их дети склонны осуждать незаконное получение пособий. Чем ниже уровень образования родителей, тем вероятнее, что их дети осуждают уклонение от уплаты налогов»¹. Альбо такі прыклад: «Если кому-нибудь из жителей Харперс Ферри (штат Айова) требуется починить детский велосипед, отремонтировать протекающий водопроводный кран или собрать пожертвования, они обычно обращаются к Биллу Кота. Ему 86 лет, и в своём родном маленьком городке... он известен как мастер на все руки и местный старейшина. «В чём главное свойство отца? Он постоянно придумывает и создаёт что-то новое», – говорит один из его девяти детей. А вот что говорит о себе сам Кота: Я вовсе не считаю себя старым. Я по-прежнему полон энергии. Чтобы оставаться молодым, нужно всегда быть в движении. Старый механизм надо смазывать и поддерживать в полном порядке»². Адштурхнуўшыся ад дадзенага прыкладу, прывёўшы адпаведныя статыстычныя матэрыялы, аўтар прыходзіць да высновы, што «в Америке пожилые люди дольше живут и сохраняют жизненную активность, чем в других странах»³. Пагадзіцеся, што ў такім аўтарскім (смэлзарскім) варыянце глава 12 «Узрост і няроўнасць» чытаецца і ўспрымаецца зусім па-іншаму, чым роднасныя тэмы ў многіх іншых падручніках па «Сацыялогіі».

Праз усю кнігу праходзіць параўнанне жыцця і тэорыі, тэорыі і жыцця. Так і павінна быць, бо калі тэорыя адрываецца ад жыцця, яна перастае выконваць іманентную функцыю «вядучага» кола. Жыццёвы шлях Еўфрасінні Полацка – яскравае пацвярджанне непарыўнай еднасці такіх базавых паняццяў існавання чалавечай асобы і грамадства, як «свабода», «творчасць», «духоўнасць».

Дастаткова рана ўсвядоміўшы ўласную духоўную прадвызначанасць, Прадслава (так назвалі бацькі – полацкі князь Святаслаў-Гергій і княгіня Сафія – сваю дачку, якой лёсам было наканавана назаўсёды застацца ў людской памяці) рашуча парвала з тагачаснай жаночай доляй і, дзякуючы неверагодным па моцы намаганням, стварыла новую духоўна-каардынэнтную мадэль суіснавання. «Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах, – звярталася Еўфрасіння да паслушніц. – А я з лёгкім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы стаяць, не ўзыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што будзеце вы дустазеллем, і аддадуць вас агню непагас-

наму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах умеранасцю, малітвамі, постам, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстову!»⁴.

Дзякуючы пабудове Спасаўскай царквы, Полацк ужо ў XII ст. набыў выразны крыжаўздвіжанскі архітэктурна-прасторавы ансамбль. Раскінутыя абাপал Заходняй Дзвіны і Палаты Барысаглебскі і Спаса-Еўфрасінеўскі манастыры з велічным Сафійскім саборам у цэнтры надалі гэтаму ансамблю па тагачасных уяўленнях магутнейшы ўзнёсак да велічнасці неба і Сусвету. Чалавек аказаўся як бы прыціснутым усемагутным Богам да Зямлі, што яўна супярэчыла яго прыроднай аснове, наколькі кожны нараджаецца свабодным, кожны атрымлівае ад матухны-прыроды магутнейшы патэнцыял для творчай самарэалізацыі, надзеяецца складанай сістэмай унутрана-асэнсаванай рэфлексіі, што ў сукупнасці дазваляе набыць і адметнасць, і сугучнасць, і пэўную еднасць з такімі ж як сам людзьмі і ва ўзаемадзяннях з імі стварыць якасна новую сацыяльную першаснасць (сутнасць). З аднаго боку, дадзены працэс увасабляецца ў выпрацоўцы адпаведных перакананняў адносна тых ці іншых мэтаў, задач, накірункаў дзеянняў, з другога – у стварэнні адпаведнай шчыльнасці сацыяльных узаемасувязей, што пранізваюць усе элементы грамадскай структуры і вядуць да ўзнікнення сацыяльных груп, інстытутаў, супольнасцей, арганізацый. Гісторыя сведчыць: абсалютызацыя інтарэсаў кіруючай групы грамадства, падмацаваная агнём, мячом і пернікамі, дазволіла ўкараніць новыя сацыяльна-духоўныя каштоўнасці, прыстасаваць іх да жыццёвых патрэб людзей, стварыць агульную рэлігійную атмасферу падпарадкаванасці і залежнасці чалавека.

На ўзроўні побытавай самасвядомасці духоўнасць у першую чаргу ўспрымаецца як вера чалавека ў Бога. Калі ж Вы раптам паспрабуеце адшукаць энцаклапедычна-слоўнікавае азначэнне гэтага паняцця, Вашы намаганні будуць марнымі. У кнізе «Рэлігія в истории и культуре» пад духоўнасцю разумеюцца «моральные, эстетические, научные и иные возвышающие и облагораживающие ценности внутреннего мира человека, приоритетные к материальным благам. В богословии духовность понимается как приоритетный ко всему «мирскому» низменному, «плотскому» мир религиозных ценностей, размышлений, веры и переживаний»⁵. На наш погляд, **духоўнасць** можа быць вызначана як *ступень асэнсавана-пачуццёвай рэфлексіі асобы да асяродка існавання і паразумення ўнутранага «Я»*. Пры гэтым, чым вышэй і мацней ступень асэнсавання ўнутранага «Я» ў часова-прасторавым вымярэнні, тым мацнее самаўсведамленне чалавечай годнасці, яе важкасці і *першаснасці* ў касмічным Сусвеце.

Складаным выглядае шлях чалавека да самога сябе. Прычым незалежна ад таго, возьмем мы за аснову гістарычную рэтраспектыву развіцця чалавечай гісторыі, ці шлях ад немаўляці да сівабародага старца.

Чалавек адначасова і моцны і слабы. Так было, так працягвае заставацца. **Моцным** яго робяць веды, перакананасць і ўпэўненасць у правільнасці абранага шляху, падтрымка сяброў, калег, знаёмых, творчыя поспехі, **слабым** – шматлікія выпрабаванні жыццёва-прыродных абставін, непаразуменне, здрадніцтва, паразы...

Не так проста было першабытнаму чалавеку знайсці правільны адказ на маланкава-пярунаўскія пагрозы, водныя ці ледавіковыя «нашэсці» і г.д. З'яўленне фетышызму, магіі, татэмізму і асабліва анімізму як веры ў звышнатурнальныя сілы, што жывуць ці ў нейкіх жывых істотах, ці дзейнічаюць самастойна – было падказкаю і адказам часу на пастаўленыя жыццём рэальныя патрэбы чалавека ў яго ўзаемастасунках з навакольным асяродкам.

Важнай формай імкнення чалавека да еднасці і сугучнасці з прыродаю стаў каляндар, у якім увасобіліся і вопыт назіранняў, і чалавечая мудрасць, і тагачасны ўзровень ведаў. Народны каляндар беларусаў характарызаваўся развітай абрадавай творчасцю. Здавалася б, сучасны грамадзянскі каляндар павінен быў бы ўвогуле насіць энцыклапедычна-універсальны характар для духоўна-прыроднай і касмічна-прасторавай адаптацыі і жыццядзейнасці асобы, але прыходзіцца пагаджацца са сцвярдженнем калег, што сённяшні яго варыянт не можа прэтэндаваць на такую ролю, паколькі «не адпавядае патрабаванням канкрэтнага чалавека або ўсяго соцыуму, <...> не мае ніякай логікі ў сваёй пабудове, ён цалкам хаатычны і сітуацыйны»⁶.

Рэтраспектыўны погляд у духоўную скарбніцу старажытнага чалавека дазваляе зрабіць выснову, што пераход ад прысвойвачай (паляванне, збіральніцтва, рыбная лоўля) да вытворчай (земляробства, жывёлагадоўля) гаспадаркі значна ўзмацніў земляробча-магічны, рытуальны характар каляндарнай абрадавасці, паколькі базавы эканамічны падмурак жыцця чалавека стаў цалкам залежыць ад вынікаў працы ў выглядзе ўраджая, прыплоду і г.д.

Творчы працэс пошуку духоўнай еднасці чалавека і прыроды на пэўным этапе развіцця аб'ектыўна падвёў чалавека да сакралізацыі прыродных з'яў, да стварэння пантэона багоў.

Род (Сварог, Святавід, Стрыбог) – творца жыцця, бог неба і ўсяго сусвету; Пярун – валадар грома, маланкі, займаўся ваеннымі справамі, Дажбог, Ярыла, Хорс, Каляда – богі сонца, Купала – бог дастатку і ўраджаю, Вярба – багіня вясны і абуджэння прыроды, Тур – бог дзікіх зяроў, Бялун – бог неба, Вялес (Велес, Волас) – бог хатняй жывёлы, Жыжалья – бог агню, Лада – багіня кахання і веснавога абуджэння, Цёця – багіня асенняга ўраджаю і г.д.

Варта звярнуць увагу і на такую акалічнасць духоўнага атачэння старажытнага жыхара нашай тэрыторыі, як наяўнасць вялікай колькасці дробных духаў і божышчаў поля, лесу, хаты і г.д. (Жыцень, Лесавік, Чорт, Балотнік, Дамавік і інш.), якія сімвалізавалі сакральную прыроду. Казкі,

паданні, песні сталі творчым увасабленнем не толькі духоўнай еднасці і пераемнасці пакаленняў, але і паказчыкам тагачаснага узроўню развіцця культуры. Каб задобрыць багоў і духаў, людзі прыдумвалі вялікую колькасць святаў і гулянняў у гонар тых ці іншых багоў, якія маглі цягнуцца па некалькі дзён. Масленіца, Купалле, Спас, Каляды – чыста язычніцкія свята, прыстасаваныя да духоўнай еднасці чалавека з навакольным асяродкам у адпаведнасці з той ці іншай парой года.

Змяненні грамадска-палітычных і эканамічных умоў пры пераходзе да новай сістэмы гаспадарання аб'ектыўна запатрабавалі і адпаведнае ідэалагічнае забеспячэнне. Для славянскага міру такой формай стала хрысціянства.

Хрысціянства, як вядома, прапагандуе ідэю адзінага бога, які валодае (*прэтэндуюе валодаць!*) абсалютам ведаў, моцы, добразычлівасці, які прычыну свайго існавання бачыць у самім сабе, у адносінах да якога ўсе істоты і прадметы з'яўляюцца яго вытворнымі: *усё створана богам з нічога*.

Адна з асноўных ідэй хрысціянства – ідэя граха і спакусы магчымага выратавання чалавека. Шлях да выратавання – праз веру ў вялікага і адзінага ў трох абліччах Бога (Бога Бацькі, Бога Сына, Бога Святога Духа) і пакаянне ў грахах з надзеяй на Царства нябеснае пасля смерці.

Язычнік імкнуўся да паразумення з навакольным асяродкам праз магію, варажбу, дамову са «сваімі» шматлікімі багамі і бажкамі. Такія дзеянні астаўлялі надзею на магчымасць паўплываць альбо нават вызначыць уласную будучыню, але толькі на бягучы ці будучы год, паколькі па існуючых уяўленнях час меў цыклічны ўласціваасці і кожны год быў не больш, чым віток бясконцай спіралі⁷. У эпоху язычніцтва чалавек быў адказны за свае ўчынкi не толькі перад чалавечай грамадой, але і перад сакралізаванай прыродай. Жыццё ж хрысціянiна, яго будучыня, з аднаго боку, было прадвызначана Усявышнім, з другога – прасякнута чаканнем канца свету. Прырода страціла сакралізаванасць і паступова пачала ўспрымацца як «будаўнічы» матэрыял. Разам з сакральнасцю Сусвет згубіў для чалавека жыццёвую перспектыўнасць, а гэта, у сваю чаргу, дало падставу для яго гвалтоўнага прыстасавання да неадкладных паўсядзённых патрэб.

Моцным сродкам укаранення ў грамадскую свядомасць хрысціянскіх рэлігійных каштоўнасцей стала прыстасаванне новых святаў да язычніцкіх, да народнага календара. Каляды змянілі на Нараджэнне Хрыстова, Зялёныя Святкі – на Тройцу, Купалле – на дзень Іаана Хрысціцеля і г.д. На месцах ранейшых капішчаў пачалі будаваць цэрквы, шматлікіх язычніцкіх багоў абвясцілі чэрцямі, язычнікаў – паганцамі⁸.

Важным момантам у паразуменні існаваўшай у нашых продкаў вонкавай каардынанта-духоўнай сістэмы дзеяння з'яўлялася месца і

час правядзення рытуалаў і набажэнстваў – яны маглі доўжыцца па некалькі дзён, як мы казалі б сёння, на «прыродзе» – у рошчах, гаях, на рэках, узвышшах і г.д. Хрысціянскія святы і абрады – гэта храмавая цырымонія, разлічаныя, як правіла, на аднадзённыя ўрачыстасці.

Тысячагадовы хрысціянскі шлях на розных этапах свайго руху па Беларусі прынёс народу даволі супярэчлівую міжканфесійную скіраванасць і дынамізм. Знаходзячыся на еўрапейскім перакрываванні, наша краіна зведала ўсе «перавагі» свайго геаграфічнага становішча. Заходне-ўсходнія «накаты» на землі Вялікага княства Літоўскага (беларускія землі) умацнялі ўплыў той ці іншай хрысціянскай канфесіі. З’яўленне уніяцтва, як спробы пошуку і знаходжання адметнай «уласнай» рэлігіі, здольнай аб’яднаць і вызначыць самабытнасць беларусаў, скончылася сумнавядомым Полацкім прысудам у лютым 1839 г., на якім расійскі імператар Мікалай I амаль праз паўгода (13 чэрвеня) уласнаручна зафіксаваў: «Благодарю Бога и принимаю»⁹ ...

Цікавыя звесткі аб дынаміцы выкарыстання рэлігійнай тэматыкі ў жывапісе, музыцы, мастацкай літаратуры, скульптуры і іншых жанрах еўрапейскага мастацтва на працягу X – XX стст. прыводзіць у артыкуле «Крызіс нашага часу» вядомы сацыёлаг П.А. Сарокін. Даследаваўшы больш за сто тысяч карцін і скульптур з васьмі вядучых еўрапейскіх краін з пачатку сярэдніх вякоў да 1930 г., ён прышоў да наступнай высновы:

«Среди всех изученных картин и скульптур процент религиозных и светских картин по векам получается следующим:

	До X в.	X– XI вв.	XII– XIII вв.	XIV– XV вв.	XVI в.	XVII в.	XVIII в.	XIX в.	XX в.
<i>Религиозные</i>	81,9	94,7	97,0	85,0	64,7	50,2	24,1	10,0	3,9
<i>Светские</i>	18,1	5,3	3,0	15,0	35,3	49,2	75,9	90,0	96,1
<i>В целом</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100

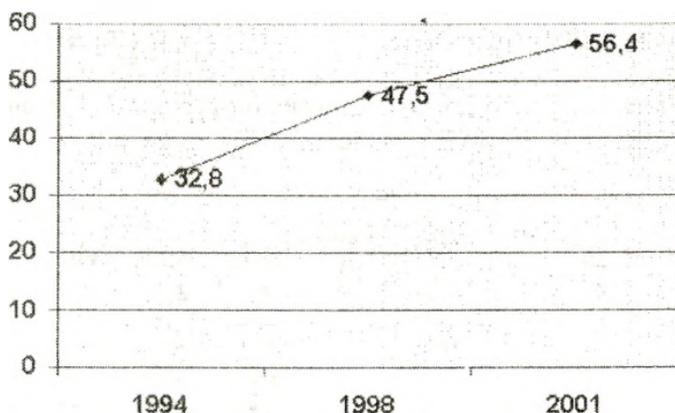
Цифры убедительно свидетельствуют о том, что средневековая живопись и скульптура были преимущественно религиозными. Роль религиозного фактора начала снижаться лишь после XIII века и наконец становится совершенно незначительной в XIX и XX столетиях. < ... >

Такая же картина наблюдается в музыке, литературе и архитектуре¹⁰. У прыватнасці, па падліках таго ж аўтара, сярод музычных твораў доля рэлігійных са 100 % у сярэднявечны перыяд падае да 42 % у XVII – XVIII стст. і да 21 % у XIX ст.¹¹

Асабліва разбуральным для духоўна-каардынатнай дзейнасці беларусаў стала XX ст. Спраба прыстасаваць хрысціянскія духоўныя каштоўнасці да «кодэксу будаўніка камунізму» і ўвасобіць у выглядзе сталінска-брэжнеўскай эканамічнай мадэлі «светлую мару чалавецтва», яшчэ ў большай ступені паўплывалі на парушэнне прыроднай гармоніі чалавечай істоты. Чалавек, як мы высветлілі напачатку размовы, аказаўся сацыяльна-малазапатрабаваным ці ўвогуле незапатрабаваным. Ці не адсюль такія моцны ўсплёск рэлігійнасці насельніцтва на постсавецкай прасторы ўвогуле і на тэрыторыі Беларусі ў прыватнасці? У вышэйзгаданым сацыялагічным даследаванні на пытанне: «Ці лічыце Вы сябе веруючым чалавекам» станоўчы адказ далі 56,4 працэнты грамадзян рэспублікі, адмоўны – 19,9 працэнты рэспандэнтаў. Сярод прыхільнікаў пераважаюць жанчыны (65,9 %), людзі старэйшага ўзросту (71,7 %), маючыя невысокі адукацыйны ўзровень (71,6 %). У нас ёсць усе падставы выказаць меркаванне, што тэндэнцыя павелічэння колькасці веруючых на Беларусі, якая была характэрна для 1990-х гадоў¹², працягваецца (гл. дыяграму 3, паказчыкі ў працэнтах).

Дыяграма 3.

КОЛЬКАСЦЬ ВЕРУЮЧЫХ НА БЕЛАРУСІ

У кожнага з нас застаецца высокае пачуццё гонару і любові да сваёй як «малой», так і «вялікай» Радзімы. Дарэчы, у межах вышэйпазначанага даследавання на пытанне: «Ці адчуваеце Вы пачуццё гонару, што з'яўляецеся грамадзянінам Рэспублікі Беларусь?» станоўчы адказ далі 71 працэнт рэспандэнтаў, а на пытанне: «Ці адчуваеце Вы пачуццё гонару за сваю «малую» Радзіму?» – 79,4 працэнта. Відавочная супярэчнасць паміж базавымі кампанентамі самарэалізацыі асобы – ступенню аб'ектыўнай запатрабаванасці (ці незапатрабаванасці) і духоўнай самаідэнтыфікацыяй – дазваляе

зрабіць выснову аб неабходнасці істотнай перагруповкі (перабудовы) існуючай сістэмы ўзаемадзеяння асобы і грамадства, асобы і дзяржавы.

У час інфармацыйных рэвалюцый і сучасных камп'ютарных тэхналогій, у час, калі ў шэрагу краін распрацоўваюцца планы пераходу да сцэльнай вышэйшай адукацыі (у Беларусі па перапісу 1999 г. асоб з вышэйшай адукацыяй налічвалася ўсяго 14,9 працэнта) паразуменне першаснасці чалавечай моцы, свабоды, творчасці дазваляе не на словах, а на справе пераўтварыць чалавека ў важнейшую сацыяльную каштоўнасць грамадства. Вольны чалавек, дзякуючы моцы ведаў і разумнай пабудове ўзаемастанукаў з іншымі людзьмі, здольны творча і паспяхова вырашаць самыя складаныя сацыяльныя, эканамічныя, палітычныя і духоўныя праблемы як на мікра-, так і макраўзроўнях. Чалавек, як казаў вядомы празаік, – гучыць горда. А Вы згодны з гэтым сцвярджаннем?

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ:

- 1 Смелзер Н. Социология: Пер. с англ. М., 1994. С.14-15.
- 2 Там жа. С.361.
- 3 Там жа.
- 4 Кніга жыццй і хаджэнняў: Пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. /Уклад., прадм. і каментарыі А.Мельнікава. Мн., 1994. С.51.
- 5 Религия в истории и культуре. Пермь, 1995. С. 296.
- 6 Крук Я. Сімволіка беларускай народнай культуры. 2-е выд. Мн., 2001. С. 9.
- 7 Крыўя. Мн., 1994. С. 139.
- 8 Козлов Ю.Ф. Союз короны и креста. Саранск, 1995. С.36–55; Крук Я. Сімволіка беларускай народнай культуры. С.15–24.
- 9 Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург), ф.796, оп.120, д.190, л.19–19 об.
- 10 Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. М., 1992. С. 443–444.
- 11 Там жа. С.444.
- 12 Новикова Л.Г. Религиозность в Беларуси на рубеже веков: тенденции и особенности проявления: социологический аспект. Мн., 2001. С.23.